

Haris Dajč

SAVSKA PADINA

Tragovi urbanog razvoja
Beograda (19. i 20. vek)

SADRŽAJ

Predgovor: Mirjana Roter Blagojević	11
Uvod: Skrivena značenja minulih epoha	13
1. SAVSKA PADINA – TRAGOVI URBANOG RAZVOJA BEOGRADA (19–20. VEK)	17
Savska padina i priobalje u vreme Kneževine i Kraljevine Srbije [20] • Savska padina u novoj državi: početak kraja [25] • Savska padina i priobalje posle 1945: novo vreme i nastavak propadanja [30] • Savska padina – od degradacije do neočekivanog obrta [35]	
Zaključak	43
Izvori	47
2. SAVA SLOPE AND BELGRADE: HISTORICAL AND URBAN DEVELOPMENT	51
Preface	53
Introduction	55
The New City – Sava Slope from the Beginning of the nineteenth century to the First World War: its Historical and Urban Development [68] • Sava Slope in the twentieth century. Visions, Ideas and Outcomes	

of Master Plans [84] • Sava Slope – from Deterioration to an Unexpected turn of events [90]	
Conclusion	97]
Bibliography:	103
3. FRAGMENTI EKONOMSKE ISTORIJE SAVSKE PADINE U SLICI	107
4. BEOGRAD U OGLEDALU SRPSKE PROZE	
Despot Stefan Lazarević [125] • Danilo Pečki [125] • Konstantin Filozof [127] • Iguman Pajšije [131] • Vuk St. Karadžić [133] • Oto Dubislav Pirh [137] • Lazar Komarčić [143] • Milutin Uskoković [145] • Isidora Sekulić [147] • Stanislav Vinaver [151] • Ivo Andrić [153] • Miloš Crnjanski [157] • Aleksandar Deroko [161] • Vladimir Velmar Janković [163] • Raša Plaović [167] • Branislav Nušić [169] • Milovan Đoković [171] • Milorad Pavić [173] • Svetlana Velmar Janković [177]	

Predgovor

Monografija Harisa Dajča SAVSKA PADINA: *Tragovi urbanog razvoja Beograda (19. i 20. vek)* predstavlja značajan naučno-istraživački doprinos u kojem se integralno sagledava razvoj Savske padine kao do sada nedovoljno proučavanog dela Beograda.

Interdisciplinarno sagledavanje razvoja jednog od najznačajnijih delova grada u mreži politike, ideologije, društvenih i ekonomskih izazova i modernizacijskih tokova Beograda i Srbije, što se ogleda u njegovoj brzoj izgradnji, daje radu posebnu vrednost, jer predstavlja originalno i sveobuhvatno posmatranje i tumačenje Savske padine kroz preplitanje istorijskog konteksta sa urbanim razvojem tokom ovog hronološkog okvira.

Haris Dajč se bavio istorijom Savske padine od svojih postdiplomskih studija na University College u Londonu, kao i kroz više radova u značajnim naučnim publikacijama, koji su se odnosili na različite aspekte razvoja Savske padine i priobalja u dugom i uzbudljivom istorijskom periodu.

Istraživanje je podeljeno tematsko-hronološki, kako bi se prošlo kroz najznačajnije istorijske epohe modernog razvoja prestonice, od perioda pre Prvog srpskog ustanka pa do kraja XX veka. Postavka istraživanja izvedena je tako da povezuje i sažima polja istorijskog i urbanističkog razvoja, koja su dugo ostajala u procepu između urbanističkih teorija, istorije arhitekture, istorije, antropologije i drugih humanističkih i društvenih nauka. Izuzetnom inventivnošću, korišćenjem stručne literature koju istoričari ređe koriste, ali i objavljenih i neobjavljenih dosadašnjih

istraživanja i arhivske građe, autor je kroz ovaj interdisciplinarni spis uspeo da odgovori na izuzetno ambicioznu temu, koja bi prema svom opsegu pre odgovarala istraživačkom projektu nekog instituta no pojedincu.

Autor je vrlo precizno pratio društveno-političke promene u Beogradu i Srbiji od početka XIX veka do pozognog XX veka, uviđajući da pored pozitivnog uticaja tih promena postoje i značajni ekonomski činioci koji su uticali na razvoj, ali i kasnije na propadanje i degradaciju ovog dela grada, posebno u periodu druge polovine XX veka. Pored toga autor sadržaj obogaćuje arhivskim podacima, što daje dinamičnu sliku tih društvenih promena, od svakodnevnog života do geneze najznačajnijih građevina. Posebno je značajan deo u kojem se Dajč osvrće na detaljnu analizu sadržaja i realizaciju urbanističkih i regulacionih planova Beograda XX veka. Autor je uvideo i precizno objasnio razvoj urbanih elemenata, kao i promenu privredne elite u periodima nakon Prvog i Drugog svetskog rata, što je bilo ključno za početak stagnacije ovog prostora posle 1918. a posebno nakon 1941. godine.

Treba naglasiti da knjiga Harisa Dajča predstavlja izuzetno važan doprinos ne samo studijama istorije i urbanizma već i širim studijama antropologije, istorije, arhitekture, sociologije i drugim bliskim društvenim i humanističkim naukama.

Mirjana Roter Blagojević

Uvod

SKRIVENA ZNAČENJA

MINULIH EPOHA

Savska padina je deo grada koji me je oduvek podsećao na romane Čarlsa Dikensa. Nisam ga voleo. Plašio sam ga se. Kao gornjem Dorćolcu, donji Dorćol – ili za mene „deo ispod šina“, bio je već dovoljno zastrašujući da nisam mogao da zamislim da će otkrivati u kasnijem odrastanju Karađorđevu ulicu koja je bila daleko manje gostoljubiva devedesetih godina XX veka u odnosu na Skender Begovu ili Dubrovačku ulicu, na primer.

Moje prvo dublje otkrivanje Beograda bilo je povezano sa Kameničkom i Lominom ulicom i gimnazijskim periodu kada sam bio đak Druge Beogradske – Filološke gimnazije, koja se upravo nalazila na raskrsnici tih ulica. Svakodnevni odlasci u školu preko vavilonskog šarenila Zelenog venca i ljudi koji su pravili „usko grlo“ dok su se spuštali ili penjali Kameničkom ulicom, neostvarenim Šambonovim bulevarom, ka železničkoj i autobuskoj stanici bilo je i moje prvo upoznavanje ljudi koji ne žive na Dorćolu ili u centru Beograda, već dolaze, rade, prolaze, nadaju se, ostaju ili/i vraćaju Beogradu. To je bila slika živog Beograda koji je primao u svoje okrilje građane iz cele zemlje, ali ne samo njih već i turiste, putnike, prolaznike, izbeglice, prodavce, pijance, studente, te radnike koji su se svi zadesili tu nekim slučajem. Povremeno „klinačko“ izostajanje iz škole mi je pružilo mogućnost da bolje upoznam i Lominu ulicu sa svojim zgradama i kućama koje su spajale Beograd iz vremena Obrenovića, pa sve do plastično-tranzitnog duha poslednje decenije 20. veka. Na prvo spuštanje niz Kameničku i otkrivanje ulice Gavrila Prinčipa osmeliо sam

se tek u drugoj godini gimnazije. Ta avantura me je ohrabrla da počnem da ulazim i u dvorišne zgrade Karađorđeve ulice privučen lepim i zapuštenim fasadama i kolskim ulazima sa šinama koje se decenijama nisu koristile. Jedan od značajnijih rezultata mog pohađanja gimnazije je bio upravo upoznavanje Savske padine, sveta koji je tuda prolazio, a za mene je označio konačni gubitak straha od Savske padine i njenog priobalja.

Istraživačko interesovanje za ovaj prostor je, ipak, bilo povezano sa dvema recenzentkinjama ove knjige, Aleksandrom Stupar i Mirjanom Roter Blagojević. Obe su profesori Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Njih dve su mi dale ideju da počnem da istražujem ovaj deo grada. Aleksandra Stupar mi je ukazala na metodološke tačke pristupa, pomogla mi da sagledam prostor kao urbanista i otkrila da postoje generalni urbanistički planovi koji su najbolji pokazatelj šta su bile želje jedne epohe. Na svakom narednom planu otkrivao sam lako šta je od toga ostvareno, a šta je ostao san. Radovi Mirjane Roter Blagojević, od kojih bih posebno izdvojio njen rad *Problemi zaštite i revitalizacije dela Karađorđeve ulice u Beogradu na potezu savskog pristaništa* bili su mi najvažnija inspiracija i putokaz za upoznavanje sa prostorom koji će potom istraživati. Jedini recenzent koji nije arhitekta, Nikola Samardžić, pomogao je tako što je pomerio granice mog interesovanja i ohrabrio me da se ne plašim pitanja istorijske distance, već da ravnopravno koristim građu i literaturu koja bi se odnosila na savremenu epohu sa starim planovima i dokumentima, a da pritom nastavim da posmatram ovaj prostor Beograda u periodu dužeg trajanja. Inspiracija i razgovori sa kolegama, učinili su se korisnim na putu pronalaženja sopstvenog odnosa prema temi, koji nije bio samo istorijski, već i duboko prožet kako različitim periodima života i razmišljanja o Beogradu, tako i interesovanjima za osobeno interdisciplinarno tumačenje ovog dela grada. Naime, posmatrao sam konačno Savsku padinu sa jasnom svešću o njenoj savremenoj poziciji i višestrukim menama kroz istoriju, ali i značaju za ekonomsku i društvenu istoriju Beograda. Svest o savremenoj poziciji i Savske padine i svog istraživanja dovela me je na ideju da se, s jedne strane, ova knjiga zasnove dvojezično, ali i da se, s druge, otvari ka čitaocu uvidima i u manje naučna znanja o Beogradu, skrivena značenja ili/i ostatke prethodnih epoha koji su utisnuti i u temelje građevina i tretman beogradskih vlasti i urbanista/planera. Na završetku

sam čitaocima ostavio još jedan pečat ličnog odnosa prema istraživanju – delove koje sam originalno sročio na engleskom jeziku obogatio sam novim saznanjima.

Temom Savske padine se bavim preko decenije, počev od prvog istraživanja za potrebe master studija na UCL-u (School of Slavonic and East European Studies), kada sam počeo da se bavim istorijskim i urbanim razvojem ovog dela grada od 19. veka. Iste 2009. upoznao sam Mirjanu Roter Blagojević čije mi je prethodno istraživanje pomoglo u prvim i najvažnijim istraživačkim koracima.

Usledio je moj prvi iskorak sa ovom temom u stručnu javnost na naučnoj konferenciji *Prostori sećanja – arhitektura, nasleđe i umetnost/ Spaces and memory – Architecture, Heritage, Art* održane u Muzeju primenjene umetnosti u Beogradu aprila 2011. godine. Međutim, nisam se zadržao na tadašnjem osvrtu na palate uglednih trgovaca na Savskoj padini. Ova knjiga predstavlja dalji produbljeniji nastavak rada na temi kojom sam se, dakle, bavio početkom prethodne decenije. Naredna istraživanja su uključila podrobnije istraživanje ovog dela grada posle 1945. kada su se pojedine izuzetno značajne promene dogodile te mi skrenule pažnju. Rezultati tog istraživanja *Dijalog istorije i grada – istorijski diskurs razvoja Savske padine 1923/1950/1970* do kojih sam došao zajedno sa Nikolom Samardžićem su predstavljeni na konferenciji koju je organizovao Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda 2011. godine. U časopisu *Limes plus* 2012. sam objavio *Uspon i propadanje Savskog priobalja*, koje je predstavljalo istraživanje u kojem sam došao i do poslednje decenije 20. veka – perioda najtemeljnije degradacije Savske padine. Naposletku, preko praćenja sudsrbina beogradskih Jevreja u zajedničkom istraživanju sa Mirjanom Roter Blagojević *Kuće beogradskih Jevreja 1920-1941.* objavljenim kao monografska studija 2018. konačno sam se vratio Savskoj padini.

Struktura knjige je tematsko-hronološka, a podrazumeva pregled istorije Savske padine od 19. do druge decenije 21. veka.

Na osnovu istraživanja, ukazali su se izvesni kontinuiteti i diskontinuiteti u razvoju Savske padine što se u ovoj studiji naglašava hronološkim pristupom. Tako se, na primer, prva celina odnosi na vreme Kneza Miloša Obrenovića koji je bio prvi urbanista i najveći posednik zemlje na

Savskoj padini. Njegova uloga bila je ključna za razvoj ovog dela grada, i to kao ekonomskog, administrativno-političkog, društvenog i najzad, duhovnog centra Beograda. Sledi druga polovina 19. veka kao osobeni period koji predstavlja zlatnu epohu u razvoju Savske padine i priobalja, a završava se početkom Prvog svetskog rata 1914. godine. U tom delu, obraća se značajna pažnja na porodice i pojedince koji su oblikovali Savsku padinu i priobalje.

Naredni period odnosi se na „početak kraja“ ovog dela grada koji je izgubio svoj granični status, a kome nove elite više nisu pridavale nekadašnji značaj. Najvažniji događaj u ovom periodu predstavljal je zidanje mosta Kralja Aleksandra Karađorđevića koji je skupa sa prugom koja je odsecala priobalje, dao tranzitni karakter Savskoj padini. Novo vreme nakon 1945. nije, nažalost, donelo blagostanje; urbanistički planovi iz pedesetih i sedamdesetih godina 20. veka nisu rešili najveće probleme Savske padine i priobalja, te se degradacija nastavila.

Poslednja hronološko-tematska celina odnosi se na period nakon kraja Druge Jugoslavije do danas. U njemu se prate kontroverzne ili na neki način fantastične ideje razvoja Savske padine kao što je Sava City iz 1993, ali i posledice koje su ratovi u Jugoslaviji imali na izgled, sadržaj i stanovnike ovog dela grada. Novo stopeće je, takođe, pokriveno ponovnim otkrivanjem Savskog priobalja zahvaljujući alternativnim ustanovama, festivalima, aktivistima i umetnicima, ali i migrantskom krizom čiji se talas osetio i na Savskoj padini.